

A betűszavak és fordításuk egészségügyi szakszövegekben

Seidl-Péché Olívia

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Fordító- és Tolmacsképző Tanszék
E-mail: seidl-pech.olivia@btk.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0002-6789-4921>

Hargitai Ildikó

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola,
Fordítástudományi Doktori Program
E-mail: hargitai.b.ildiko@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-7305-1692>

Kivonat: Majdnem pontosan 100 év telt el azóta, hogy a betűszavak megjelentek a magyar nyelvben és térnyerésük azóta is megállíthatatlan mind a köznyelvi, mind a szaknyelvi használatban. A tanulmány célja egyrészt a nyelvi redukcióval létrejött lexémák különböző taxonómiáinak áttekintése és lehetséges tipológiáinak bemutatása, másrészt funkciójuk és szerepük vizsgálata a szaknyelvi használatban. Az általános áttekintés után a szaknyelvek közül az orvosi kommunikációban járja körül a betűszavak szerepét, majd az orvosi – és azon belül a gyógyszeripari kísérőiratok vonatkozásában – tér ki a fordítási kérdésekre. A betűszavak kutatása kezdetének bemutatása után számba veszi a különböző szóalkotási módokat, amelyek során betűszavak vagy mozaikszavak jönnek létre, és kitér utóbbiak vitatott viszonyára is. Rendszerezi a típusaikat szófaji, keletkezési és helyesírási szempontból, beleértve a hatályos helyesírási szabályzat (AkH.) normáit is. A betűszavak funkciójáról, szerepéről és használatáról szóló fejezetben a tanulmány rávilágít – többek között – a nyelvi gazdaságosságra, az egységesítésre, sőt még az eufemisztikus kommunikációs szándékra is, azonban rámutat arra is, hogy ezek használatának lehetnek árnyoldalai is, például a betegkommunikációban a feloldás/definíció hiánya megértési kockázatot hordoz. Az orvosi szaknyelvben előforduló betűszavak fordításához három szempontot javasol: a kontextus- és szövegfunkció, valamint a nyelvi eltérések figyelembevételét, illetve a deskriptív fordítás, a betoldás vagy az összevonás szükségességét. Végezetül az orvosi szaknyelven belül speciális kategóriába tartozó gyógyszeripari kísérőiratok fordításával kapcsolatos hatósági előírásokat és elvárásokat tekinti át, valamint ismerteti a „Betűszavak táblázata kísérőiratokhoz” elnevezésű terminológiai adatbázist és a használatára vonatkozó hatósági ajánlásokat.

Hivatkozás: Seidl-Péché O., Hargitai I. 2025. A betűszavak és fordításuk egészségügyi szakszövegekben. *Fordítástudomány* 27. évf. 2. szám. 28–40.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.27.2.2>

Kulcsszavak: betűszó, taxonómia, tipológia, szaknyelv, fordítási ekvivalencia, gyógyszeripari kísérőiratok

1. Bevezetés

Korunk írott és beszélt nyelvhasználatának elengedhetetlen részét képezik az olyan szavak, mint a PIN, az USB, a DNS vagy akár a tbc. A jelen tanulmány célkitűzései közé tartozik ezen szóképzési elemek definiálása, a létrejöttüket elősegítő folyamatok feltárása, illetve a betűszavakat leíró taxonómiák bemutatása. A tanulmányban tárgyalt nyelvi elemek használati előnyeinek és hátrányainak összegzése, valamint tudatosítása a modern köznapi és szaknyelvi kommunikációs helyzetekben szintén az alkalmazott nyelvészet feladatai közé tartozik. A betűszavak fordítása fokozott kockázatot jelent a célnyelvi szövegben megvalósuló ekvivalencia szempontjából (például több jelentésű betűszavak – ilyen például az angol *PC*, ami lehet *personal computer* vagy akár *politically correct* is), ezért mindezen kérdések tisztázása elengedhetetlen a fordítástudomány számára is.

A tanulmány elsődleges célja tehát, hogy áttekintse a nyelvi redukcióval létrejött lexémák különböző taxonómiáit, majd rátérjen a betűszavak lehetséges tipológiáira, valamint megvizsgálja funkciójukat és szerepüket a szaknyelvi használatban. Az általános áttekintés után a szaknyelvek közül az orvosi kommunikációban járja körül a betűszavak szerepét, majd a gyógyszeripari kísérőiratok vonatkozásában tér ki a fordítási kérdésekre.

Mivel a betűszavak számos tudományterületen használt és elemzett nyelvi elemek, több tudományág is foglalkozik velük. A nyelvészet a betűszavakat mint nyelvi jelenségeket vizsgálja, ezen belül a szavak belső szerkezetét és felépítését a morfológia, a jelentést és használatot pedig a szemantika és pragmatika (Nádasdy 2006). A Nádasdy Ádám által említett interdiszciplináris területek közül ide sorolható még a szociolingvisztika, valamint a fordítás és helyesírás is. Természetesen meg kell itt említenünk a terminológiát is – a szakszókinccsel foglalkozó alkalmazott nyelvészeti diszciplínát –, hiszen a betűszavak erősen köthetőek különböző szaknyelvi területekhez és általában a szaknyelvi lexika részei. A jelen tanulmány fókuszába nem tartozó további tudományterületek a filológia, az információs technológia és a marketing.

2. A betűszavak kutatása

Simonyi Zsigmond hívta fel először a figyelmet a betűszó jelenségére, ám ezt még műfaji megjelölés nélkül tette – számol be erről Szemere Gyula *Az akadémiai helyesírás története (1832–1954)* című művében (1974). A betűszavak első ismert elnevezése 1921-ből Tolnai Vilmostól származik. *Emke-szavak*nak nevezte a be-

tűszavas rövidítéseket, „mert emlékezete szerint az Emke¹ [...] volt az első ilyen fajta szó, amely országszerte közismertté vált” (Péter 2003: 126). A „betűs szavak” kifejezés Ferenczy Géza nevéhez kötődik, míg a ma használt betűszó terminus kitalálója Kardeván Károly (Péter 2003).

2.1. Szóalkotási módok és a betűszavak besorolása különböző taxonómiák szerint

A nyelvészetben a szókészlet gyarapításának legfőbb nyelven belüli eszköze a szóalkotás, melynek során új lexémák jönnek létre. A szóalkotás folyamatában létrejött új lexémák többféle módon kerülhetnek a nyelvbe; egyesek már eredetileg nyelven belüliek: az alapnyelvből származnak vagy szóteremtéssel jönnek létre, mások nyelvi kölcsönzéssel átvett jövevényszavak.

A szóalkotási módok többféleképpen csoportosíthatóak. A Keszler Borbála által szerkesztett *Magyar grammatika* (2017) című kötetben Lengyel Klára elkülöníti a szóképzést mint a szóalkotásnak azt a módját, amikor a szótőhöz illesztett képzővel jön létre új szó (például *lakhatás, aerobikozik*). Megkülönbözteti továbbá a szóösszetételt (*compositio*), amely „az egyik leggyakoribb szóalkotásmódunk, mellyel szinte korlátlan mértékben növelhetjük szótári szavaink számát. A szóösszetétel során két vagy több szóalak összekapcsolásával hozunk létre új lexémát, melyet alaki felépítése alapján összetett szónak (*compositum*) nevezünk” (Lengyel 2017: 321) (például *árubehozatal, betonút*). Az összetételek lehetnek szervesek, amikor az alkotóelemek között grammatikai viszony van (például *munkanélküli, hiteligénylő*) vagy szervetlenek, amikor azokat „csak formájuk alapján soroljuk a szóösszetételek közé, hiszen grammatikai szabályokkal nem leírható, illetőleg azokkal nem magyarázható szóalkotás hozta létre őket” (*ibid.* 335) (például: *nem-dohányzó, borzaskata*). A harmadik csoportot a ritkább szóalkotási módok alkotják, mint például az ikerítés, a szórövidülés és az elvonás, valamint a mozaikszóalkotás különféle típusai. Lengyel kiemeli, hogy az utóbbi csoportban a szóalkotásmódok gyakoriságának tekintetében jelentős különbségek figyelhetők meg; „[a] termékenyebb típusok közé tartozik a mozaikszó-alkotás, mely a 20. században vált általánossá” (*ibid.* 338).

Lengyel a több szó elemeiből felépülő mozaikszavakat három nagy csoportba sorolja:

1. betűszók – többszavas kapcsolat elemeinek kezdőbetűiből állnak (például *ELTE*),
2. szóösszevonással keletkezett szavak – az alapul szolgáló többszavas kapcsolatból nagyobb egységeket őriznek meg, többségükben tulajdonnevek (például *Mabisz*),

¹ Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület <https://nmikon.hu/szervezet/erdelyi-magyar-kozmuevelodesi-egyesulet>

3. egyéb mozaikszók – intézménynevek, „melyek a teljes névből egész, tájékoztató szerepű, többnyire termék- vagy tevékenységjelölő, illetve a telephelyet megnevező szavakat őriznek meg, így akár összetételeknek is nevezhetők” (ibid. 344) (például *Zalatej, Budataxi*).

Laczkó Krisztina a *Magyar Nyelv* című kötetben hasonló felosztást alkalmaz: „[a] belső szóalkotással létrejött szavakat a hagyományos nyelveírás három nagy csoportba sorolja: képzett, összetett és egyéb szóalkotásmóddal keletkezett szavak” (Laczkó 2006: 15.5.3). Laczkó szerint az egyéb szóalkotásmódokkal létrejött szavak lehetnek tudatos vagy spontán tevékenység eredményei. Említi a rag- és jel-szilárdulást, az ikerítést, a szóelvonást és a szóhasadást. Hangsúlyozza, hogy kifejezetten tudatos szóalkotási mód az ún. szóösszerántás (például *biztosíték, mozi*) és az írott nyelvben a 19. századtól követhető mozaikszó-alkotás, amelyet a következő csoportokba sorol:

1. betűszó – a 20. századig a mozaikszavak egyetlen csoportja, csak tulajdonnévi kategória (például *EMKE, FTC*),
2. szóösszevonások – tulajdonnevek (például *Matáv, Délker*) akár egész szavak megtartásával (például *Ceglédtej*),
3. szórövidülés – a 20. század végén, az internetes kommunikációhoz közelítő nyelvváltozatokban van erőteljesen jelen (például *tali, lécci*).

A szóalkotás egyéb módjainak tárgyalásakor Zsuffa Zoltánné a *Gyakorlati magyar nyelvtan* (1996) című művében a szóösszevonás fogalmával kapcsolatban említi, hogy ez „nem magyar szóalkotási sajátosság. Az idegen nyelvek hatására keletkeztek a magyar nyelvben is tulajdonnévi jelentéssel ezek a szavak” (Zsuffa 1996: 96), és hozzáteszi, hogy az így keletkezett szavakat közszóként is használjuk (például *közért*). A betűszóalkotást hasonlóan tekinti a szóösszevonáshoz, és a keletkezett szavakat mozaikszóként határozza meg.

Péter László másképp vélekedik a betűszavak taxonómiáját illetően. Álláspontja szerint mind a betűszó, mind a mozaikszó szóösszevonás, és nincs köztük alá-fölé rendeltségi viszony, hiszen „akár betűszót, akár mozaikszót alkotunk, szavakat vonunk össze. A betűszó tehát nem válfaja a mozaikszónak, hanem egyenrangú társa” (Péter 2003: 126). A *magyar helyesírás szabályai*ban (továbbiakban AkH.) szereplő definíciókat így bírálja: „végiggondolatlan, pongyola, hibás: egybemossa a mozaikszót és a betűszót” (ibid. 125). Mivel e tekintetben a jelenleg hatályos, 12. kiadásában sincs változás, Péter nézete szerint kifogásolható tehát, ahogy az AkH. a betűszavakat, „vagyis azokat a mozaikszókat, amelyek (...) valamely többszavas név elemeinek kezdőbetűiből alakultak” (285. pont), és a szóösszevonásokat, „vagyis azokat a mozaikszókat, amelyek rövid (vagy rövidített) szavakból, kisebb-nagyobb szórészletekből, esetleg részben kezdőbetűkből alakultak” (286. pont) meghatározza.

Letsch Endre *Rövidítések a jogi nyelvben* (2019) című írása tárgyalja azt a nézetet, mely szerint a szóösszevonással keletkezett szavakat – kiterjesztő értel-

mezésben – (is) rövidítésnek tekinthetjük. Az alábbiak szerint csoportosítja a szóösszevonással keletkezett rövidítéseket:

1. szótag-összevonásos rövidítések (akronímák) (például *MAHIR*),
2. kezdőbetűs rövidítések (inicializmusok) – verzál és kisbetűsek (például *OTP, tv*),
3. vegyes rövidítések, amelyeket részben kezdőbetűk, részben szótagok alkotnak (például *POFOSZ*).

Meg kell jegyezni azonban, hogy van olyan nézet (Adamo és Della Valle 2001, 2003) is, amely szerint a mozaikszavak a szintaktikai neologizmusok csoportjába tartoznak (a szóösszetétellel, a szóvegyüléssel, a rövidítéssel és az ellipszissel együtt), nem pedig a morfológiai neologizmusok közé.

2.2. A betűszavak tipológiája

A különböző taxonómiák áttekintése után következhet részletes típusokba sorolásuk bemutatása szófajuk, keletkezésük és helyesírásuk alapján.

2.2.1 Szófaji szempontú tipológia

Lengyel a *Magyar grammatika* (2000) című kötetben a betűszavakat elemeik szófaja, illetve kiejtésük alapján tipologizálja. A szófaj szerinti tipológia két fő kategóriája megkülönbözteti a főnévieket és az egyéb szófajúakat. A főnévi kategória túlnyomórészt tulajdonneveket – leggyakrabban intézmények, klubok, egyesületek, társaságok neveit, (például *FMH/Fővárosi Művelődési Ház, ENSZ/Egyesült Nemzetek Szervezete*) vagy címeket (például *HVG/Heti Világgazdaság*), ritkábban közneveket (például *pzs/papír zsebkendő*) tartalmaz. Az egyéb szófaji kategóriába sorolható például a *stb./s a többi*, melynek szófaja a felsorolás tagjainak szófaji minőségéhez igazodik. A kiejtés szerinti tipológia megkülönbözteti (a) a betűző ejtésű alakokat, melyek esetében minden egyes betűt betűnévvel ejtünk (például *FTC*, kiejtve: eftécé), (b) az egybeejtett alakokat, melyekben a betűk egymásutánját mint összefüggő hangsort ejtjük (például *MÁV*, kiejtve: máv) és (c) a vegyes ejtésű alakokat (például *GYSEV/Győr-Sopron-Ebenfurt vasút*, kiejtve: gyesev). Lengyel leszögezi azonban, hogy a felsorolás nem teljeskörű; az említett típusokon kívül a mozaikszavak még számos változatban előfordulnak, de nehezen osztályozhatók változatosságuk miatt.

2.2.2 Keletkezés-szemponú tipológia

Gerstner Károly (2006) a *Magyar nyelv* című kötetben a betűszavakat a létrejöttük alapján tipologizálja. Ezek alapján megkülönböztet több szóból álló neveket, melyek első betűinek összeolvasása révén keletkeznek a betűszavak (például *BKV*,

ELTE), idegen intézménynevek magyar megfelelőit (például *ENSZ*, *EK/Európai Közösség*), és jövevény betűszavakat, amelyek esetében az idegen nyelven létrejött mozaikszót veszi át a magyar nyelv, és a magyar megfelelőt nem rövidíti (például *USA/Amerikai Egyesült Államok*).

2.2.3 Helyesírás-szemponitú tipológia

Egyfajta tipológiának tekinthető a betűszavak csoportokba sorolása helyesírásuk alapján, amelyről a hatályos helyesírási szabályzat (AkH.) rendelkezik.

1. A csupa nagybetűvel írt betűszavakban a többjegyű betűk minden jegyét nagy betűvel írjuk (például *ENSZ*, *GYSEV*) (AkH. 8. pont),
2. Kategorizálást tesznek lehetővé a betűszavak elválasztásának szabályai (ibid. 232.a pont),
 - a. a csak mássalhangzóból álló, illetve a legfeljebb egy magánhangzót tartalmazó betűszavak nem választhatók el (például *BVSC*, *NOB*),
 - b. a két vagy több magánhangzót tartalmazó betűszavak a szótagolási szabályai szerint elválaszthatók, ha szükséges (például *NA-TO*, *OR-FI*),
3. Megkülönböztethetjük a betűszavakat tulajdonnévi vagy köznévi jellegük szerint (ibid. 285. pont):
 - a. a tulajdonnévi (főként többemű intézménynevet helyettesítő) magyar és idegen betűszó minden betűjét (a többjegyűeknek minden jegyét) nagybetűvel írjuk, mivel legtöbbször nagybetűvel kezdett szavakat képviselnek (például *KSH*, *UNESCO*),
 - b. a közsói betűszavak csupa kisbetűből állnak, mert kis kezdőbetűs szavakat helyettesítenek (például *tbc*, *tv*).
4. A köznévi jelleg ellenére bizonyos betűszavakat nagy betűkkel szokás írni (ibid. 285. pont):
 - a. a szaktudományok körében szokás a többemű közsói alakulatokat is nagybetűkkel írni (például *DNS*, *EKG*).
 - b. bizonyos köznyelvi betűszavakat nagybetűkkel írhatunk (például *BUÉK*, *TDK*).
5. A közsói betűszót alkotó betűk neve néhány esetben a kiejtést tükrözve is írható (ibid. 285. pont): például *pévécé*, *tévé*.

3. A betűszavak funkciója, szerepe és használata

Cs. Nagy Lajos a *Kalandozások a rövidítések birodalmában* (2007) című írásában így fogalmazza meg a rövidítések – és kiterjesztett értelmezésben a betűszavak – használatának okát: „[a] gazdaságosságra, a nyelvi takarékoszágra való törekvésünk céljából gyakran használunk rövidítéseket. Általában a sűrűn előforduló szavakat, szókapcsolatokat szoktuk írásban rövidíteni. A köznyelvet és a legkülönbözőbb szaknyelveket is jellemzi ez a – jórészt tudatos – nyelvi művelet”

(Cs. Nagy 2007: 118). Murányiné Zagyvai Márta elkerülhetetlennek, de egyben kétélű kardnak is látja a nyelvi gazdaságossági céllal létrejött szavak használatát: „[a] redukciós szóalkotás jellemző termékei, a mozaikszók, a modern szaknyelvi szövegek igen gyakori elemei, melyek mindennapi életünk minden színterén segítik és egyben gátolják is a kommunikációt” (Murányiné Zagyvai 2024: 123).

Mány Dániel az *Eufemizmusok az orvosi szakfordításban* (2020) című doktori értekezésében egy önálló alfejezetet szentel a rövidítéseknek, betűszóknak és litészeknek, „amelyek lényegesen megkönnyítik a hosszú, összetett terminusokkal járó kommunikációs nehézségeket” (ibid. 53). Ezen nyelvi elemek további szerepe a betegségek vagy súlyos állapotok leírásán, illetve közlésében a rossz hír enyhítése: „a rövidítés és a betűszók használata hatékony eufemizáló stratégia is lehet, hiszen gyakran az eufemizálás motivációját sem fedezzük fel, mert nem feltételezzük, hogy a betűszó értelme súlyos betegséget jelölne” (Mány 2020: 53).

A betűszavak használata tehát a nyelvi gazdaságosságon és takarékoságon túl képes a kommunikáció hatékonyabbá tételére és támogatására, mivel lehetővé teszi a bonyolult kifejezések egyszerűsítését, a szakkifejezések egységesítését. Továbbá enyhítő hatású lehet rossz hírek közlésekor – elsősorban az orvosi-egészségügyi területen. A betűszavak tudása erősítheti ezen kívül a szakmai identitást és a vállalati kultúrát is, mivel ezek ismerete egy specifikus tudást tükrözhet, amely elmélyítheti a hovatartozás és az összetartozás érzését egy adott szakmai közösségen belül.

3.1. Betűszavak az orvosi szaknyelvben

A hétköznapi nyelvhasználatban is megkerülhetetlen az egészségügyi vonatkozású betűszavak használata (*HIV, CT, EKG, tbc*) – függetlenül attól, hogy gyakran nem is ismerjük ezeknek a betűszavaknak eredeti, teljes alakját. Azt, hogy az orvosi szaknyelvben mennyire elterjedtek és milyen fontos szerepet játszanak, jól illusztrálja a betűszavakkal foglalkozó írások előfordulása a *Magyar orvosi nyelv* című folyóiratban, amely így fogalmazza meg küldetését honlapjának bemutatkozó részében: „[a] magyar orvosi helyesírás egységesítésének, az új magyar orvosi nevezetek megteremtésének és az orvosi nyelvi emlékek megőrzésének színtere”.² A folyóirat online elérhető, a 2001-től megjelent 44 lapszámában összesen 58 alkalommal foglalkozik a betűszavak témájával.

A következőkben bemutatott két publikáció foglalkozik a betűszavak (mozaikszavak) orvosi szaknyelvben való használatának negatív aspektusaival is. Murányiné Zagyvai Márta a *Mozaikszó mint az információmegosztás eszköze és gátja* (2024) című tanulmányában a gyógyszerek kísérőiratainak részét alkotó betegájékoztatókban és a betegek kezébe adott kórházi zárójelentésekben vizsgálta a mozaikszavak használatát. A zárójelentésekben előforduló mozaikszavak esetében azt vizsgálta, hogy ezek értelmezéséhez vagy feloldásához kap-e segítséget az olvasó

² <http://orvosinyelv.hu/>

(példa vagy magyarázat formájában). A vizsgálatot megelőző hipotézis az volt, hogy a mozaikszavak feloldására, illetve magyarázatára nem fordítanak megfelelő figyelmet az elemzett szövegek írói. A vizsgált korpusz 80 betegtájékoztatót és 80 zárójelentést, mintegy 209 000 szövegszót tartalmaz. A kutatás megerősítette, hogy a betegtájékoztató iratok esetében az összesen 307 azonosított mozaikszó értelmezését 49%-ban segítette a mozaikszavak feloldása vagy magyarázata, míg a kórházi zárójelentéseknél ez egyetlen esetben sem történt meg. Murányiné Zagyvai megoldási javaslata szerint „célszerű lenne egy olyan, megfelelő szakmai háttérrel megtámogatott online adatbázis létrehozása, amely ellenőrzött és folyamatosan aktualizált adatokat tartalmaz, és amely mindenki számára térítésmentesen hozzáférhető” (Murányiné Zagyvai 2024: 135). Hozzáteszi, hogy egy ilyen jellegű adatbázis létrehozására vonatkozó felvetés nem újkeletű, korábban már megfogalmazódott (Kuna és Ludányi 2019).

Nyáry Szabó László a *Tumormarker, magyarul dagjelanyag* (2023) című cikkében az orvosi szakszövegbe betolakodott angol jövevényszavakat bírálja. Főképpen a *tumormarker* terminus pontatlanságát és használatának indokolatlanságát taglalja, „fennhéjázó” és „torzontorz szöszörny”-ként definiálja azt. Hosszasan érvel a „dagjelanyag” terminus bevezetése mellett, sőt még ennél is ódivatúbbnak – tehát véleménye szerint magyarosabbnak és így hitelesebbnek – tartaná a „fenejel(anyag)” meghonosítását. Véleménye szerint a dagjelanyagoknak „betűszöszörnyei” – amelyek a „szöszörnyek legbárdolatlanabb fajtája” (Nyáry Szabó 2023: 30) – is vannak, mint például az *AFP* vagy a *CEA*. Úgy érzi, itt az ideje a kétszáz évvel ezelőtthez hasonló nyelvújításnak, amely kiszorítaná nyelvünkől a (betű) szöszörnyeket.

3.2. A betűszavak fordítása az orvosi szaknyelvben

Ahogy az előző részben láttuk, az orvosi-egészségügyi nyelvhasználat szerves részét alkotják a betűszavak, ám ezek magyarázata és/vagy feloldása gyakran hiányzik, ami bizonytalanságérzést vagy frusztrációt kelthet a befogadóban, vagy akár beteg- és gyógyszerbiztonsági következményekkel is járhat. Megkerülhetetlen kitérni arra az esetre is, amikor nyelvi közvetítés útján létrejövő orvosi-egészségügyi szövegekben szerepelnek betűszavak.

Seidl-Pécs Olívia *A műszaki szakfordítások elméleti és gyakorlati kérdései* (2016) című tanulmányában így határozza meg a sikeresség fogalmát a nyelvi közvetítésre vonatkozóan:

A fordítási folyamat során a fordító törekvésének középpontjában a forrásnyelvi információ adott célnyelvi szociokulturális kontextusba történő átültetése áll. A közvetítési folyamat annál sikeresebbnek tekinthető, minél inkább igaz, hogy a célnyelvi üzenet befogadója a célnyelvi szöveg dekódolása során a fordítás alapjául szolgáló forrásnyelvi üzenet befogadója által dekódolt üzenet-hoz leginkább hasonló üzenetet tud befogadni. (2016: 141)

Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a szövegszintű ekvivalencia megteremtése, valamint a fordítás szaknyelvi minőségének biztosítása érdekében a fordítónak igen tudatosan kell viszonyulnia a betűszavak fordításához. Mielőtt néhány példa illusztrálná a betűszavak fordításának sajátosságait az orvosi szaknyelvi környezetben, fontos említést tenni arról, hogy az orvosi szaknyelv – egyéb szaknyelvekhez hasonlóan – felhasználói rétegzettségén alapul. Megkülönböztetjük „a laikusok és szakemberek közötti nyelvhasználatot (közvetítőnyelv), a szakmai gyakorlat nyelvhasználatát (szakmai nyelvhasználat), valamint a legmagasabb absztrakciós fokkal jellemezhető tudományos szaknyelvet (elméleti, tudományos szaknyelv)” (Kuna és Ludányi 2019: 122). A szövegszintű ekvivalencia megteremtése érdekében a fordítónak tisztában kell lennie az adott orvosi szöveg absztrakciós fokával, valamint az adott szakterületről is ismeretekkel kell rendelkeznie.

3.3. Támpontok az orvosi szaknyelvben előforduló betűszavak fordításához

A következőkben bemutatott kritériumokat szükséges az orvosi szaknyelvben előforduló betűszavak idegen nyelven történő megfeleltetése esetén mérlegelni. Az illusztrációként szolgáló nyelvi példák fordítási iránya: angolról magyarra.

3.3.1 Kontextus és szövegfunkció

A betűszavak fordítása során problémát okozhat, hogy egy betűszónak több jelentése is lehet (például a *CT* lehet *computer tomography* vagy *chemotherapy*). Az egyjelentésű betűszavak esetében sem kizárt viszont a célnyelven a több fordítási ekvivalens megléte, melyek közül a forrásnyelvi befogadó és a szövegfunkció alapján lehet a megfelelő ekvivalenst kiválasztani. Például az *MI* egy szakmai belső környezetben lehet *myocardialis infarctus*, de egy laikusoknak szóló anyagban inkább *szívinfarktusként* fordítandó. A betűszavak értelmezése körüli nehézségre mutat rá a *Problems of the English abbreviations in medical translation* című tanulmány, amelyben a szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy „a rövidített szóalakokat nagyfokú kétértelműség jellemzi, és minél alacsonyabb a karakterek száma, annál gyakoribb a kétértelműség” (Kuzmina et al 2015: 551, saját fordítás).³ Például az UMLS (Unified Medical Language System) kompendium 2005AA verziójában az *RA*-ra a *rheumatoid arthritis*-en kívül 24 további megfelelő található (Pakhomov et al. 2005).

3.3.2 Nyelvi különbségek

További fontos szempont a betűszavak fordításánál, hogy az angol orvosi rövidítések nem mindig egyeznek meg a magyar megfelelőikkel. Közismert példa a

³ Eredeti szöveg: „abbreviations are characterized by high ambiguity, and the smaller the number of characters is, the more frequent ambiguity is.”

DNA (deoxyribonucleic acid), amely *DNS* (deoxiribonukleinsav)-ként, illetve az *SM* (sclerosis multiplex) *MS* (multiplex sclerosis)-ként fordítandó.

3.3.3 Magyarázat/betoldás vagy összevonás

Szükségessé válhat magyarázat betoldása a célnyelvi szövegben, ha a forrásnyelvi szövegben nem szerepel a betűszó feloldása (például a *CT* helyett kiírhatjuk, hogy *komputertomográfia*). Úgynevezett deskriptív fordítás történik, amikor a forrásnyelvi szövegben betűszó szerepel, de az a könnyebb befogadás és feldolgozás érdekében nem feltétlenül jelenik meg a fordított szövegben (például a *BP*-t [blood pressure] magyar nyelvben célszerű *vérnyomásként* fordítanunk, hiszen a magyar nyelvben a *BP* teljesen más, köznyelvi jelentéssel bír [British Petrol], illetve az *ICU*-t [Intensive Care Unit] *intenzív osztályként*). Ezzel szemben alkalmazhatunk a célnyelvi szövegben betűszót ott is, ahol az angol szöveg kiírja a teljes fogalmat (például a *chronic obstructive pulmonary disease* fordítható *COPD*-ként).

3.4. A betűszavak fordítása gyógyszeripari kísérőiratokban

„[A] fordítási folyamat során előállított célnyelvi szövegek anyanyelvi normáknak való megfeleltetése” (EN 15038) a fordító feladata. Ennek szoros velejárója, hogy „sem a helyesírás tekintetében, sem pedig a nyelvtan vagy az írásjelek alkalmazása tekintetében a fordítónak nincs szabad mozgáster”⁴, tehát a nyelvi közvetítés során alkalmaznia kell a célnyelvre vonatkozó normatív szabályozásban előírtakat (Seidl-Pécs 2016).

Különösen igaz ez az orvosi szaknyelven belül speciális kategóriába tartozó gyógyszeripari kísérőiratokra. Ezeket három fő komponens alkotja: az orvosoknak és gyógyszerészeknek szóló alkalmazási előírás, valamint a betegeknek szóló címkeszöveg és betegtájékoztató. A kísérőiratok a gyógyszerek forgalombahozatali engedélyének részei, és ezeken keresztül kommunikál a gyógyszergyártó az orvossal, illetve a beteggel, valamint ezek felhasználásával készülnek a gyógyszerekkel kapcsolatos tájékoztatáshoz a promóciós anyagok is. Mivel a kommunikáció írott és alapvetően egyirányú, a legnagyobb körültekintéssel kell eljárni az ilyen típusú szövegek fordításakor. Az európai uniós és a hazai jogszabályok és rendeletek szabályozzák a dokumentumok tartalmát, valamint a szöveg minőségére és a formai követelményekre vonatkozó kritériumokat.

A magyar gyógyszerhatóságon (Nemzeti Népegészségügyi és Gyógyszerészeti Központ, NNGYK) belül a kísérőirat-fordítások nyelvi minőségét ellenőrző Kísérőirat Értékelő és Lektoráló Osztály foglalkozik a fordítások nyelvi minőségével és fordítás szempontú szakmai helyességével, figyelembe véve a hatósági előírásokat és ajánlásokat. A hatóság honlapján található összefoglaló tárgyalja az

⁴ <https://ils.hu/blog/merheto-e-a-forditas-minosege>

NNGYK-hoz benyújtott kísérőiratok fordításához adott ajánlásokat. A jelenleg hatályos verzió részletesen kitér a kísérőirat-fordítással kapcsolatos értékelési ügymenetre, az európai uniós gyógyszerhatósági és NNGYK-ajánlásokra a kísérőirat-fordítók számára, a kísérőiratok írására fordítási szempontból, a fordító kiválasztására, a fordítással kapcsolatos elvárásokra, a fordítások ellenőrzésére és az NNGYK (korábban OGYÉI) által szervezett és lebonyolított fordítástechnikai tanfolyamra. „A nemzeti nyelvre történő fordításnak a lehető legmagasabb színvonalúnak kell lennie minden kísérőirat esetében”⁵, ezért a fordításokkal kapcsolatos, 6 pontban felsorolt elvárásoknak a megfelelő minőség biztosítása érdekében teljesülnie kell. A dokumentum a következő ajánlásokat fogalmazza meg: (1) tartalmi és formai ekvivalencia biztosítása, (2) a tükörfordítás nem elfogadható, (3) törekvés a lehető legkisebb feldolgozási erőfeszítésre, (4) a helyesírási normák betartása, (5) a csak gépi fordítás nem elfogadható, (6) a szövegezésnek és az elrendezésnek meg kell felelnie az európai uniós és nemzeti gyógyszerhatóság vonatkozó ajánlásainak, iránymutatásainak.

A dokumentum IV. sz. melléklete kifejezetten a betűszavak fordítására és elhelyezésére vonatkozóan ad iránymutatást és két dokumentumot tartalmaz: egy részletes ajánlót *Felhasználási útmutató a „Betűszavak táblázata kísérőiratokhoz” című dokumentumhoz*, és egy adatbázist *Betűszavak táblázata kísérőiratokhoz*. Az útmutató és az adatbázis 2022-ben a Magyarországi Gyógyszertörzskönyvezők Társasága és a magyar gyógyszerhatóság együttműködésének eredményeképpen készült el, a terminológiai dokumentum T.2.0 verziója több mint 700 angol betűszót és azok helyes definícióját (angolul és magyarul), valamint a fordításban használandó betűszót tartalmazza. Az adatbázis azzal a céllal jött létre, hogy mivel az orvosi szövegekben általában, és így a gyógyszer-kísérőiratokban is nagyszámú rövidítés (valódi rövidítések, betűszók, vizsgálati nevek akronímái, mértékegységek) fordul elő, megkönnyítse a kísérőiratok szerzőinek és fordítóinak munkáját, megteremtse a szövegek minél nagyobb fokú egységességét, továbbá az útmutatóban a közreműködő szakértők útmutatást adjanak a betűszók szövegben való felhasználásához és szövegbe ágyazásához (például definiálás, toldalékolás, köznevek hozzákapcsolása stb.). Az adatbázis nem tartalmazza a klinikai vizsgálatok neveit (mert nem tekinthetők valódi betűszóknak), sem a mértékegységeket, valamint a hatóanyagok nevéből képzett betűszavakat sem (például metotrexát, *MTX*). Az útmutató 7 szabályt fogalmaz meg a betűszavak fordításával kapcsolatban, melyek a következők: (1) ne legyen definiálatlan betűszó a szövegben, (2) a betűszót mindig az első említésnél kell definiálni, (3) a definiálás kötött helyét meg kell tartani a szövegben, (4) a betűszókhöz kötőjellel kell kapcsolni a főneveket (például *MAO-gátló*), (5) a betűszókhöz kötőjellel kell kapcsolni a ragokat, (6) a betűszók előtti névelő illesztésének szabálya és (7) betűszók után nem állhat pont mondat közben.

⁵ https://ogyei.gov.hu/dynamic/ajanlasok_kiseroiratforditashoz_version_60.pdf

4. Összefoglalás

A tanulmány bemutatja a betűszavak kutatásának kezdeteit, áttekinti a nyelvi redukcióval létrejött lexémák különböző taxonómiáit, rátér a betűszavak lehetséges tipológiáira a szófajok, a keletkezés, valamint a helyesírás szempontjából, majd megvizsgálja funkciójukat és szerepüket a szaknyelvi használatban. Az általános áttekintést követően a szaknyelvek közül az orvosi kommunikációban vizsgálja meg a betűszavak használatának szerepét – beleértve a negatív aspektusokat is –, valamint azok fordításának szempontjait és sajátosságait, végül a gyógyszeripari kísérőiratok vonatkozásában tér ki a fordításuk sajátosságaira a hatósági elvárások szempontjából.

A betűszavak jelen dolgozat szerinti áttekintése megerősíti, hogy a „modern nyelvhasználat elképzelhetetlen a rövidüléssel létrejött szókészlet elemek nélkül” (Murányiné Zagvai 2024: 126). Sokféleségük és sokoldalúságuk hozzájárul az írott és beszélt nyelv használatának színesebbé és hatékonyabbá tételéhez, azonban körültekintőnek kell lennünk; mert túlzott vagy téves alkalmazásuk negatív hatású lehet.

Irodalom

- Adamo, G., Della Valle, V. 2001. Neologismi dell'italiano contemporaneo. Analisi di un corpus della stampa quotidiana. *Lexicon filosoficum. Quaderni di terminologia filosofica e storia delle idee*. Vol. 11, 65–109.
- Adamo, G., Della Valle, V. 2003. L'Osservatorio neologico della lingua italiana: linee di tendenza nell'innovazione lessicale dell'italiano contemporaneo. In: Adamo, G., Della Valle, V. (eds) *Innovazione lessicale e terminologie specialistiche*. Firenze: Leo S. Olschki. 83–105.
- Cs. Nagy L. 2007. Kalandozások a rövidítések birodalmában. In: Bozsik G. (szerk.) *Két évtized a helyesírásért*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola Lícium Kiadó. 118–128.
- European Committee for Standardization 2006. European Quality Standard for Translation Service Providers. EN-15038:2006 Standard: Brussels.
- Gerstner K. 2006. A magyar nyelv szókészlete. In: Kiefer F. (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789630583244>
- Kuna Á., Ludányi Zs. 2019. Terminológiai elvek az orvosi szaknyelvben és a gyógyító kommunikációban. Problémák, tendenciák, ideológiák. In: Fóris Á., Bölskei A. (szerk.) *Terminologiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – OFFI Zrt. 120–139. Elérhető: https://www.offi.hu/sites/default/files/media/files/terminologiastrategiai_kihivasok.pdf [A letöltés ideje: 2025. 10. 28.]
- Kuzmina, O. D., Fominykh, A. D., Abrosimova, N. A. 2015. Problems of the English abbreviations in medical translation. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* Vol. 199. 548–554. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.545>
- Laczkó K. 2006. Az újmagyar és az újabb magyar kor. In: Kiefer F. (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789630583244>

- Lengyel K. 2017. A szóösszetétel. In: Keszler B. (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó Kft. 321–337.
- Lengyel K. 2017. A ritkább szóalkotási módok. In: Keszler B. (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó Kft. 338–347.
- Letsch E. 2019. Rövidítések a jogi nyelvben. *Magyar Jogi Nyelv* 2019. 2. sz. 41–43. Elérhető: <https://szakcikkkadatbazis.hu/doc/8263263> [A letöltés ideje: 2025. 10. 28.]
- Mány D. 2020. *Eufemizmusok az orvosi szakfordításban*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2020.107>
- Murányiné Zagyvai M. 2024. A mozaikszó mint az információmegosztás eszköze és gátja. In: Fogarasi K., Ittész D., Mány D. (szerk.) *Tudásmegosztás, Információkezelés, Alkalmazhatóság. I. Nyelvhasználat*. A MANYE Kongresszusok előadásai. Vol. 14. 1. <https://doi.org/10.1556/9789636640910>
- Nádasdy Á. 2006. A nyelvészet és területei. In: Kiefer F. (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789630583244>
- Nyári Szabó L. 2023. Tumormarkerek, magyarul dagjelanyag. *Magyar orvosi nyelv*, 2023 1. 30–32.
- Pakhomov, S., Pedersen, T., Chute, C. G. 2005. Abbreviation and Acronym Disambiguation in Clinical Discourse. In: *AMIA Symposium*. 2005. 589–593.
- Péter L. 2003. Levélszekrény. *Magyar Nyelv* 99. évf. 1. sz. 125–126. Elérhető: https://epa.oszk.hu/00000/00032/00016/pdf/EPA_00032_magyar_nyelv_2003_01_levelpeter.pdf [A letöltés ideje: 2025. 10. 28.]
- Seidl-Péché O. 2016. A műszaki szakfordítások elméleti és gyakorlati kérdései. Milyen hatással van az új helyesírási szabályzat a szaknyelvi szövegek helyesírására? In: *Porta Lingua*. Budapest. 141–150.
- Szemere Gy. 1974. *Az akadémiai helyesírás története (1832–1954)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zsuffa Z. 1996. *Gyakorlati magyar nyelvtan*. Budapest: Akkord-Panem Kiadó.

Internetes hivatkozások

- Ajánlások az Országos Gyógyszerészeti és Élelmezés-egészségügyi Intézet (OGYÉI) benyújtott kísérőiratok fordításához (alkalmazási előírás, betegtájékoztató és címkeszöveg) Elérhető: https://ogyei.gov.hu/dynamic/ajanlasok_kiseroiratforditashoz_version_60.pdf [A letöltés ideje: 2025. 10. 28.]
- Betűszavak táblázata kísérőiratokhoz. Elérhető: https://ogyei.gov.hu/dynamic/final_betuszozablazat_magyott_ogyei_2025_version_t_20_nyitolappal.pdf [A letöltés ideje: 2025. 10. 28.]
- Felhasználási útmutató a „Betűszavak táblázata kísérőiratokhoz” című dokumentumhoz. Elérhető: felhasznalo_utmutato_betuszozablazathoz_ogyei_magyott_2022_04_25.pdf [A letöltés ideje: 2025. 10. 28.]
- Helyesírás.mta.hu <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/index> [A letöltés ideje: 2025. 10. 28.]
- Mérhető-e a fordítás minősége? <https://ils.hu/blog/merheto-e-a-forditas-minosege> [A letöltés ideje: 2025. 10. 28.]